

Regie versterken in het onderwijs
Worden wie je bent

Elena Carmona van Loon

Voorwoord

Toen ik voor het eerst voor een klas stond was ik 19 jaar. Het was geen gewone klas: het was een klas vol jongens en meisjes die om welke reden dan ook niet meer op een gewone school konden blijven, én het waren pubers. Ik had er tien. Mijn begeleider had mij verteld dat ik streng moest zijn en weinig moest tolereren. Dat had ik goed in mijn oren geknoopt. De eerste les had ik me voorgenomen me onder geen enkel voorwendsel te laten afleiden of in de maling te laten nemen. Streng keek ik de klas in. Na anderhalf uur had ik geen leerling meer in de les: ik had ze er allemaal uitgestuurd. Mijn begeleider grapte dat je in mijn klas een speld kon horen vallen, maar ik wist niet of ik nu moest lachen of huilen. Die avond lag ik in mijn bed nog lang te piekeren hoe ik het de volgende dag moest aanpakken. Mijn begeleider had me op de drempel van de buitendeur, vlak voor hij die dag naar huis ging, nog toegeroepen dat hij alle vertrouwen in me had. Ik weet niet of dat het was, maar de volgende dag ging ik vol frisse moed en wanhoop weer terug voor de klas. Ik had die nacht besloten dat ik mijn leerlingen zou laten zien hoe belangrijk ik ze vond en wat ze zouden kunnen bereiken in het leven. Laten we het de moed en het zinderende geloof die hoorden bij mijn jeugdigheid noemen, die maakten dat ik dit vol overtuiging wist te brengen. Maar het werkte. En het is die ervaring die mij nog steeds drijft om te doen wat ik doe. En ik weet dat ik voor sommige van hen de ervaring was, die hen nog steeds drijft. Mijn begeleider leerde me om voortdurend na te denken en te reflecteren op wat er gebeurde in mijn klas. Ook stimuleerde hij me om verder te studeren en orthopedagoog te worden. En dat heb ik gedaan.

Als orthopedagoog heb ik ondertussen jarenlange ervaring met onderzoek, diagnostiek en behandeling van kinderen, jongeren en hun gezinnen. Maar het onderwijs bleef altijd aan me trekken. Het is de plek waar van alles gebeurt en kan. Waar jonge mensen zichzelf ontdekken en ervaringen kunnen opdoen die hun dromen maken of breken. Om die reden ben ik in 1999 weer op een school gaan werken. Als orthopedagoog kom ik op dit moment op zo'n twintig scholen per jaar. Van basisonderwijs tot mbo geef ik trainingen aan professionals in het onderwijs, trai-

ningen en coaching gericht op wat er gebeurt in de klas maar ook op het gebied van teambuilding of onderwijskundig leiderschap. Steeds meer scholen waar ik kom of ben geweest maken gebruik van de materialen die hier gebundeld zijn. Ik krijg bijna dagelijks enthousiaste reacties van hen. Dat is motiverend en inspirerend om steeds verder te gaan en me te blijven ontwikkelen. Het meest inspirerend zijn de reacties van de leraren die aangeven dat ze na een lezing over regie versterken met meer plezier en vertrouwen voor de klas staan. In het bijzonder voor hen is dit boek geschreven. Het gaat over de manier waarop je als leraar van invloed bent op je leerlingen en wat je voor hen kan betekenen. Over de manier waarop we van invloed zijn op leerlingen is veel nagedacht en geschreven. Ik probeer hier allerlei theoretische, wetenschappelijke en ervaren inzichten samen te brengen en te focussen op de vraag hoe we in het onderwijs kunnen bijdragen aan een gezonde ontwikkeling van alle leerlingen. In plaats van te beschrijven wat er mis zou kunnen zijn met een leerling of een klas wanneer je de ontwikkeling die je verwacht niet ziet, richt ik me op de vraag hoe we die ontwikkeling doelgericht kunnen versterken en hoe we leerlingen daar verantwoordelijkheid in geven. Centraal staat de basishouding van alle professionals werkzaam in de school. En dat is niet voor niets zo. Het is de relatie met de leraar die maakt of leerlingen zich veilig genoeg voelen en voldoende zelfvertrouwen ontwikkelen om nieuwe dingen te leren op school. Natuurlijk wordt het gedrag van de leerling door veel meer factoren bepaald. Ook die worden besproken om zo meer inzicht te krijgen waarom leerlingen zo verschillend zijn en wat zij nodig hebben om zich zo breed mogelijk te ontwikkelen. Hierbij is het belangrijk dat leraren zichzelf goed kennen en weten waarom ze elke dag weer naar school komen en hoe ze plezier en vertrouwen houden in hun prachtige en belangrijke werk.

Elena Carmona van Loon

In dit boek is omwille van de leesbaarheid steeds het woord *leraar* gebruikt, ook waar *docent* bedoeld wordt. Bij *leraar* en *leerling* is de mannelijke vorm gebruikt, ook waar het gaat om vrouwelijke leraren of leerlingen.

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	11
1 Regie en gedrag	14
Hoe ben je van invloed op de ontwikkeling van leerlingen op school?	16
Wat is belangrijk voor leerlingen?	17
Wat kunnen ze leren?	19
Hoe ontwikkel je regie?	20
Wat zijn regiefuncties?	21
Doelgericht aan de slag met de leerling	23
Hoe ontwikkel je regiefuncties en hoe kun je ze versterken?	24
Waarom zijn leraren zo belangrijk? De relatie als voorwaarde voor ontwikkeling	25
Een goede leraar is onbetaalbaar	28
Wat is zinvol ingrijpen?	30
Wat je ziet is wat je krijgt, of: wat je zaait, oogst je	31
Doelgericht regie versterken	32
2 Worden wie je bent. Hoe ben je als leraar of docent	34
Voorwoord van invloed?	
Inleiding	34
Aanleg, temperament en informatieverwerking	37
Regiefuncties en het brein	39
Imitatie van voorbeeldfiguren en leeftijdgenoten	41
Opvoeding	44
Ervaringen	45
Samenvatting	46

3 Regiefuncties	48
Inleiding	48
Welke regiefuncties zijn er?	49
Taal (communicatie en verbeelding)	49
Geheugen	50
Perceptie	50
Motoriek	51
Zelfcontrole	51
Geweten	52
Oriëntatie in tijd en ruimte	53
Gedrag	54
Samenvatting	55
4 Ontwikkeling in stadia	56
Inleiding	56
Het presociale of symbiotische stadium en de impulsieve of egocentrische fase, gericht op verlangens en impulsen van het ik	56
Het afwerende of zelfbeschermende stadium	57
Het conformistische stadium; het verlangen erbij te horen	58
Het zelfbewuste stadium; een eigen geest	59
Het verantwoordelijke stadium	59
Wat betekent dit voor de basishouding van leraren?	61
Samenvatting	61
5 Van gedrag naar vaardigheden in ontwikkeling	63
Over begeleiden en loslaten	63
Van gedrag naar regiefuncties	64
Doelen stellen en kleine stappen nemen	73
Regiefuncties en gedragsproblematiek	73
Samenvatting	74
6 Wat is een zinvolle relatie?	76
Inleiding	76
Hoe ziet een goede relatie eruit? Vertrouwen en ontwikkelingsperspectief	77
Een onderwijskundig zinvolle relatie	77

Acceptatie	78
Afstemmen en grenzen stellen	85
Zelfvertrouwen bevorderen	91
Onafhankelijkheid	95
Creativiteit, uniciteit en eigenheid; worden wie je bent	100
Samenvatting	103
7 De bouwstenen bij klassenmanagement of bij vraagstukken over passend onderwijs	106
Model 1 Vragenlijst onderwijskundig zinvolle relatie voor leraren en docenten	107
Model 2 Vragenlijst onderwijskundig zinvolle relatie voor leraren en docenten	111
Samenvatting	115
8 Versterken van de regiefuncties	116
Inleiding	116
Van gedrag naar vaardigheid	117
Gouden driehoek	120
Doelgericht werken in een school	122
Model 2	123
Lerende cultuur	125
Samenvatting	126
9 Doelgericht in gesprek met behulp van de vijf bouwstenen	127
Inleiding: kleine stappen zijn grote stappen	127
Bouwsteen 1, Zien en acceptatie	128
Bouwsteen 2, Afstemmen en begrenzen	129
Bouwsteen 3 Vertrouwen, wat kun je leren	130
Bouwsteen 4, Onafhankelijkheid, wat je al kunt en doet	131
Bouwsteen 5, creativiteit, eigenheid en uniciteit	132
Belangrijke aandachtspunten bij een regieversterkend gesprek	134
Vragenlijst zinvolle relatie tijdens een gesprek: vertrouwen, acceptatie en bieden van perspectief op ontwikkeling	133
Samenvatting	136

10 Spelen en verbeelding; het gebruik maken van creativiteit van leerlingen en het versterken van hun regie	137
Het gebruik maken van spel bij jonge leerlingen	138
Persoonlijkheidsontwikkeling en creativiteit	139
Stadia in spelontwikkeling	140
Extra ondersteuning bij spel of creativiteit	141
Verbeelding en ego-ontwikkeling	145
Vragenlijst onderwijskundig zinvolle relatie bij spel of creatieve vakken	145
Creativiteit en inspiratie; de kunst van loslaten	146
Samenvatting	147
Tot slot: de leraar doet ertoe	149
Een zinvolle relatie, afstand en nabijheid	149
Doelgericht versterken van regie	151
Regie versterken en onderwijskundig leiderschap	151
Literatuur en referenties	155
Bijlagen	159
1 Model regiefuncties	162
2 Leerdoelenformat	166
3 POP voor leerlingen	168
4 Individueel Ontwikkelingsplan	170
5 Observatieformat	173

Inleiding

Gedrag betekent op zich niets. Gedrag krijgt pas betekenis in de relatie die je hebt met de ander. De relatie bepaalt wat je ziet. Zie je een leerling die probeert om erbij te horen in de klas, of zie je een leerling die de les verstoort? De betekenis die je aan het gedrag van de leerling geeft zegt iets over wat jij ziet. Gedrag is een poging je te verhouden tot de wereld, een manier om te bereiken wat je wilt bereiken. Gedrag, zegt Steven Pont, kan je in sommige gevallen zien als de koorts van de ziekte. Het is een symptoom. Om de betekenis van het gedrag en de bedoeling van de leerling te begrijpen is het nodig dat je contact maakt met de persoon achter het gedrag. En het is de ervaring met een ander die jou ziet en erkent, die je het meeste bijblijft.

Alle leerlingen hebben een veilige pedagogische omgeving nodig om goed te functioneren op school en dat geldt in het bijzonder voor leerlingen met opvallend gedrag. Veel leraren worstelen met het gedrag van leerlingen in de klas, zeker als het gaat om opvallend gedrag dat moeilijk te sturen is. Met de komst van passend onderwijs is de vraag van leraren hoe ze de vele verschijningsvormen van gedrag en verschillen tussen leerlingen kunnen hanteren, groter geworden. Leraren vragen zich af hoe om te gaan met grenzeloos gedrag of met juist heel teruggetrokken leerlingen, leerlingen die moeilijk aan het werk gaan en leerlingen die voortdurend voor je neus staan en je aandacht opeisen. Leraren willen er graag voor elke leerling zijn en zijn dan soms geneigd te focussen op alle wetenswaardigheden van individuele leerlingen. En in een volle klas is dat ternauwernood effectief.

Regie versterken begint bij een stabiel klassenmanagement. Het is belangrijk dat je als leraar goed weet hoe je de klas als het ware kunt besturen alvorens in te zoomen op alle persoonlijkheden in de klas. Elke leerling is anders en elke klas ook. Het is de kunst om vanaf het begin goed te kijken naar processen in de klas en dan te bepalen wat veiligheid voor deze klas betekent en op welke manier je deze klas het beste tot ontwikkeling kunt laten komen. Veiligheid kan in een klas vol drukke leerlingen betekenen dat je strak begrenst op gedrag en iedereen twee aan twee

aan tafeltjes zet. Het kan ook betekenen dat je meer aandacht aan de instructie moet geven en leerlingen eerst moeten leren hun aandacht bij de instructie te houden. Voor een andere klas kan veiligheid betekenen dat je een omgeving creëert waarin leerlingen vragen durven te stellen. Regie versterken begint bij goed nadenken wat de klas nodig heeft en hoe jij als leraar zelf de regie houdt.

Regie houden betekent dat je het proces van de klas volgt en ziet wat er gebeurt in de klas, wat de leerlingen aan het leren zijn, en dat je als leraar doelgericht bent. Leerlingen hebben iets te leren. Regie versterken van leerlingen doe je door hen bewust te maken van hun eigen gedrag, de keuzes die ze maken en de mogelijkheden die ze hebben. Hiervoor is de veiligheid van een goede relatie met de leraar in de klas nodig. De leraar is een belangrijke persoon voor leerlingen en zeker voor degenen die moeilijk of bijzonder gedrag vertonen. Juist zij hebben het contact met de leraar op school hard nodig. Relaties vormen de verbindingen in de klas die het mechaniek in beweging houden. Het is de kunst als leraar deze relaties te versterken, door een model te zijn maar ook door openheid en vertrouwen tussen leerlingen in de klas te bevorderen.

Leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte hebben in de regel niet iets heel anders nodig dan andere leerlingen, maar ze hebben het wel harder nodig. Op individueel niveau inzoomen op leerlingen kan pas als de klas draait en een omgeving is waar je kunt zijn wie je bent en waar leren centraal staat. Alle leerlingen hebben het nodig om gezien te worden in de klas – door hun naam te noemen, ze persoonlijk te begroeten. De leerling die net een tijd ziek is geweest of uit huis geplaatst is, heeft die vorm van aandacht wat harder nodig. Iets langer stilstaan bij de aanwezigheid van de leerling is dan zinvol. En zo is het met alles in de klas. Leerlingen die moeite hebben om zich te beheersen hebben meer begrenzing nodig en moeten duidelijker dan anderen weten wat je van hen verwacht en de consequenties kennen. Ook hebben zij het nodig dat je steeds weer vertelt dat je hen nog steeds belangrijk vindt, maar dat je ander gedrag van hen verwacht. Alle leerlingen hebben gedragsdoelen nodig om aan te werken, maar bij sommige leerlingen wordt er sterker op gefocust omdat hun gedrag bijvoorbeeld de veiligheid van de klas in het geding brengt.

Om het gedrag van alle leerlingen te kunnen aansturen is het nodig dat je goed weet wat je verwacht van de leerlingen, weet wat ze aan het leren zijn en weet hoe je de relatie met de leerlingen goed en zinvol neer kunt zetten. School is ook

de plek om samen met je collega's na te denken over wat leerlingen nodig hebben. Zeker met complexe vraagstukken is dat nodig en verstrekt dat het onderlinge vertrouwen en de samenwerking. Leerlingen voelen zich medeverantwoordelijk voor het gebeuren in de klas wanneer je hen betreft bij allerlei processen in de klas. Geef aan dat jij als leraar niet door hen heen kunt kijken en dat zij zelf moeten blijven aangeven wat ze nodig hebben en willen leren. Zo wordt de klas een omgeving waarin iedereen meedoet. Dat kan ook als je als leraar een uur in de week les geeft aan de klas: focussen op de klas als geheel en hen leren zelf aan te geven wanneer ze een specifieke onderwijsbehoefte hebben.

LES IN LEVENSKUNST

Dromen realiseren is niet zo moeilijk:

Je hoeft slechts uit te kijken

Wat je droomt

Herman de Coninck

Regie en gedrag

Leerlingen weten zelf vaak niet wat hun gedrag betekent. Op de vraag *waarom* ze bepaald gedrag vertonen blijven ze het antwoord vaak schuldig. En geven ze wel een antwoord, dan wordt daarbij meestal verwezen naar de acties van een ander of naar oorzaken buiten henzelf: *omdat hij boos naar me keek*. Gedrag is vaak een reactie op de omgeving. Om leerlingen te leren van invloed te zijn op hun gedrag is het nodig hen bewust te maken van hun gedrag en de keuzes die ze hebben. Met dat bewustzijn geef je leerlingen regie en leren ze dat ze zelf iemand zijn en kunnen laten zien wat ze willen laten zien.

Om te kunnen worden wie je bent, is het belangrijk dat je opmerkt dat je iets voelt, dat je weet wat dat gevoel betekent en dat je weet hoe je zou kunnen of willen handelen. En dat kost tijd en ervaring. Het is dus de kunst om leerlingen zoveel mogelijk ervaringen te laten opdoen. In de zoektocht naar hun identiteit is het nodig dat ze zaken uitproberen, tegenslag en succes ondervinden en leren nadenken over wat die ervaringen voor hen betekenen. Zo zie je bij leerlingen die veel problemen op school hebben dat zij zich vaak heel bewust zijn van zichzelf. Ze zijn vaak aangesproken en hebben vaak veel uitleg gehad over de gevolgen van hun gedrag. En dat kan heel positief uitpakken. Zo leren ze zichzelf namelijk goed kennen en leren ze nadenken over hoe ze zouden willen handelen. Ook leren ze zo rekening te houden met anderen. Eigenlijk hebben alle leerlingen dat nodig: weten welk gedrag ze laten zien of juist niet laten zien en of dat is wat ze werkelijk willen. Zo leer je flexibel denken en keuzes maken. Het pad hoeft niet geplaveid te worden. Ervaringen zijn nodig om te leren. Ik pleit er dan ook voor om leerlingen niet te veel te faciliteren en niet te veel in handelingsplannen vast te leggen wat de omgeving zou moeten doen om elke individuele leerling te bieden wat hij nodig heeft; het gaat er juist om de leerling zelf verantwoordelijk te maken voor wat hij wil leren en hoe hij zaken gaat aanpakken. In de discussie over goed en

passend onderwijs wordt de vraag hoe leerlingen zelf verantwoordelijk kunnen worden gemaakt, vaak onderbelicht. En ik denk dat het nodig is leerlingen eigenaar te laten worden van hun eigen leerproces. Sterker nog, ook alle onderwijsprofessionals hebben professionele ruimte nodig.

Dat betekent niet dat je de leerling loslaat. Nee, regie geven is hard werken. Door de leerling te zien en zijn proces te volgen, door gerichte vragen te stellen en de leerling bewust te maken van zijn gedrag en de consequenties daarvan geef je hem kennis over zijn eigen rol en mogelijkheden. Zo leert de leerling zichzelf goed kennen en leert hij zich te redden in de maatschappij waar een groot beroep op verantwoordelijk en zelfstandig gedrag wordt gedaan. Het is hierbij zaak goed af te stemmen met de leerling en steeds samen te bekijken welke volgende stap genomen kan worden. Hiervoor is het nodig dat helder is aan welke doelen de leerling – en zo mogelijk ook de klas – werkt en dat de leraar verantwoordelijkheid durft te geven en veel vragen stelt.

Timo is 13 jaar en aangemeld op een reguliere havo-afdeling. Hij heeft de diagnose autisme en komt van een speciale school. Tijdens het toelatingsgesprek vertelt Timo dat hij het moeilijk vindt om zijn huiswerk in zijn agenda te schrijven. Hij kan het vaak niet onthouden wanneer het hardop gezegd wordt en is te laat met het overschrijven van het bord. Hij heeft het nodig dat iemand met hem meekijkt of alles goed in zijn agenda staat. Timo oppert of hij een buddy kan krijgen die hem na de les hiermee helpt. De teamleider kijkt bedenkelijk; hij vraagt zich af of hij een andere leerling daarvoor verantwoordelijk kan maken. Zou Timo zelf willen leren om zijn huiswerk in zijn agenda op te schrijven? Timo geeft aan van wel. De teamleider vraagt hem wat een eerste stap zou kunnen zijn om dit te leren. Samen spreken ze af dat Timo zelf na elke les de docent aanschiet om te vragen of zijn huiswerk er goed in staat. Over twee maanden bekijken ze hoe dat gaat. De teamleider zal de docenten vragen Timo er bewust van te maken wanneer hij dit wel of niet doet door hem gerichte feedback te geven.

Leerlingen leren niet doordat we alles voor hen bedenken of doen. Wat leerlingen wel nodig hebben is vertrouwen en doelen. Alle leerlingen hebben het vertrouwen van hun omgeving nodig dat ze mogen leren. Dat vertrouwen ontstaat in de relatie met de ander. Bors & Stevens (2014) en Ryan (2002) hebben veel onder-

zoek gedaan naar het belang van vertrouwen om competenties te kunnen ontwikkelen. Ryan (2002) laat in zijn zelfdeterminatietheorie zien hoe belangrijk relaties en autonomie zijn voor motivatie, doelgerichtheid en groei. Door te veel nadruk op controle en beloning kan de motivatie afnemen omdat je kunt gaan denken dat je dingen doet of leert omdat de ander daarvoor zorgt.

Hoe ben je van invloed op de ontwikkeling van leerlingen op school?

In hoofdstuk 2 wordt dieper ingegaan op de vraag hoe gedrag nu eigenlijk ontstaat, hoe je wordt wie je bent en waarom iedereen anders is. Iedereen heeft een eigen aanleg; alle leerlingen hebben andere hersenen, manieren van verwerken van informatie en verschillende vermogens om hun eigen gedrag en emoties te reguleren. Dan hebben ze allemaal hun eigen ervaringen, rolmodellen en waarden in hun opvoeding meegekregen. Dat maakt iedereen anders en uniek. Dat maakt ook elke klas uniek. Het samenspel van ervaringen en relaties vormt de klas. Elke klas kent zijn eigen uitdagingen en waarden die voor iedereen belangrijk zijn. Die zijn bepaald door wat de klas ervaren heeft en het proces dat de leerling als individu maar ook de klas als geheel heeft doorgemaakt.

Maar hoe ben je als leraar van invloed op de ontwikkeling van leerlingen in de klas en hoe versterk je hun vermogen om eigenaar te worden van hun eigen leven? En dat in een volle klas waar zoveel moet gebeuren? Uit onderzoek van Mol Lous e.a. (2015) naar competenties van leraren komt naar voren dat de meeste leraren een positieve houding hebben en complimenten geven, maar dat het nodig is om bij complexere vraagstukken bewuster in te zetten op gerichte feedback op het leerproces van leerlingen. Hierbij telt niet het resultaat, maar de voortgang van de doelen die samen met de leerlingen zijn opgesteld. Leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte hebben een bijzondere manier van motiveren en meer verantwoordelijkheid nodig, stellen de onderzoekers. Zij moeten met kleine stappen succeservaringen opdoen. Eigenlijk geldt dat voor alle leerlingen en ook voor de klas als geheel. Gerichte feedback op processen die gaande zijn, zonder al te veel oordeel daarover te hebben, werkt. Regie versterken houdt dan ook in dat je samen verantwoordelijk bent voor de te behalen doelen en de sfeer in de klas. Door leerlingen te betrekken bij de vraag welke klas ze zouden willen zijn en welke waarden en daarmee samenhangende regels en grenzen aan toelaatbaar gedrag zij belangrijk vinden, maak je hen verantwoordelijk. Ook wordt duidelijk voor hen dat de waarden er zijn om de klas te laten functioneren, je veilig te voelen om

zaken uit te proberen en te leren, en dat ze er niet zijn om leerlingen te controleren of beheersen. Wat leerlingen belangrijk vinden in de klas hangt ook samen met de fase van ontwikkeling waarin ze verkeren. De sociaal-emotionele ontwikkeling van alle leerlingen verloopt in fasen. Veel gedrag van leerlingen hangt samen met de fasen van Loevinger (1976) die in het vierde hoofdstuk uitgebreid behandeld worden. Ook leerlingen met gedragsproblematiek of een fel temperament doorlopen deze fasen. Kennis van die fasen is raadzaam om gedrag te begrijpen en te weten welke ontwikkelingstaken onder het gedrag van de leerlingen liggen. Afhankelijk van hun ontwikkelingsfase vinden leerlingen bepaalde waarden en dus gedragsregels in de klas belangrijk.

Op een basisschool in Rotterdam waar ik een training geef in het regieversterkend handelen op school, geef ik de leraren als opdracht met hun leerlingen vanaf groep 1 tot en met groep 8 te bespreken wat zij eigenlijk belangrijk vinden in de klas en welke regels er dan zouden moeten zijn. Tijdens een bijeenkomst bespreken we ze.

De leerlingen uit groep 1 komen tot regels als

Je mag niet slaan

Je mag niet pikken

We doen lief tegen elkaar

De regels zeggen veel over de waarde die kleuters hechten aan veilig zijn en lief zijn.

In groep 8 komen ze tot de regels

We lachen elkaar niet uit

We tonen respect voor elkaars mening

We hebben respect voor elkaars spullen

De regels zeggen veel over de waarde die (pre)pubers hechten aan kunnen laten zien wie je bent of wat je vindt. Veiligheid betekent voor hen dat ze durven laten zien wat ze vinden en niet buitengesloten worden.

Wat is belangrijk voor leerlingen?

Ouders in mijn praktijk antwoorden op mijn vraag wat ze voor hun kind willen, regelmatig met: *Het maakt me niet uit, als mijn kind maar gelukkig is*. Leraren vinden dat even belangrijk. Aristoteles zei al dat de belangrijkste drijfveer voor

mensen geluk is. Maar wat is geluk? Om jezelf goed te leren kennen en op jezelf te vertrouwen is het nodig te ervaren dat je van alles kan overkomen, dat je je rot, eenzaam, blij, gelukkig, ongelukkig, verdrietig, onzeker, verliefd, sterk kunt voelen en dat je dat aankunt. Dat het niet erg is om je ongelukkig te voelen. Dat het nodig is om te leren en dat je gewoon blijft bestaan. Aan ons volwassenen de taak dat voor te leven en uit te dragen. En aan ons de taak om goed te kijken naar onze leerlingen en in te grijpen wanneer hun ontwikkeling stagneert en verstoord raakt en er gerichte ondersteuning nodig is. Als orthopedagoog kom ik in de praktijk vaak in aanraking met onderwijsprofessionals die zich zorgen maken over het gedrag van een leerling en denken dat er iets mis is met de leerling wanneer hij opstandig doet of snel boos of verdrietig reageert. Soms vragen ze zich af of het wel goed komt en vinden ze het lastig met de leerling of de ouders te praten. Wanneer je aan een kind vraagt waarom het bepaald gedrag vertoont, kan het dat vaak niet vertellen. Dit kan leraren onzeker maken en gevoelens van onmacht veroorzaken. Ze vragen zich bezorgd af of de leerling het zal redden in de maatschappij en of hun relatie niet in gevaar komt en ze willen van alles doen om dat te voorkomen.

Op een vmboschool waar ik werk als orthopedagoog bespreek ik met een team hoe we omgaan met een leerling die bijna nooit huiswerk maakt en vaak te laat is. De docenten geven aan dat Sunaia (14 jaar) haar huiswerk en werkstukken niet inlevert en in de klas weinig inzet laat zien. De mentor van Sunaia stelt voor om haar huiswerk elke ochtend te gaan controleren en haar verplicht in de huiswerkklas te zetten. Ook moet ze elke dag een uur langer op school blijven om haar huiswerk te maken. De docente wiskunde stelt voor om haar bij wiskunde vooraan in de klas te zetten zodat ze haar goed in de gaten kan houden en kan checken of ze haar werk maakt en aan de slag gaat. Wanneer Sunaia de volgende dag van de afspraken hoort barst ze in huilen uit. Ze begrijpt niet waarom het nodig is en roept dat ze het echt niet gaat doen.

Vaak neigen leraren ernaar de leerling die het niet zo goed doet nog meer te begrenzen en te controleren of juist te veel te faciliteren en weinig eisen aan hem te stellen. In het geval van Sunaia zie je dat er eigenlijk geen eisen meer aan haar worden gesteld. De docenten denken na wat goed voor haar zou zijn, controleren of ze het doet, bedenken oplossingen en faciliteren haar om het huiswerk te maken. Terwijl juist het geven van vertrouwen en eisen stellen aan de leerling

belangrijk is om zelfvertrouwen te krijgen en te leren situaties zelf aan te gaan. Alle leerlingen, ongeacht hun ontwikkeling, hebben het nodig hun eigen vaardigheden zo sterk mogelijk te ontwikkelen. In het geval van Sunaia is het nodig met haar in gesprek te gaan over het huiswerk en haar het vertrouwen te geven dat ze er zelf iets aan kan doen. Belangrijke vragen kunnen dan zijn: vindt zij het zelf ook belangrijk om haar huiswerk te maken? Wil zij leren zich aan de afspraken in de klas te houden? Weet ze zelf hoe het komt dat het zo lastig is voor haar om aan het werk te gaan? Wil ze leren zelf aan de slag te gaan met de opdrachten? Welke stappen zou zij kunnen zetten om te gaan beginnen met haar huiswerk? Hoe kan zij erbij geholpen worden? En hoe gaat ze om met de consequenties als ze zo door blijft gaan?

Wat kunnen ze leren?

Uit de meest recente inzichten over het functioneren van het brein weten we dat we er rekening mee moeten houden dat de hersenen van jonge mensen pas bij ongeveer 26 jaar uitontwikkeld zijn. De neuropsycholoog Jolles (2015) heeft hier veel over geschreven. Hij pleit voor een aanpak in het onderwijs waarbij de leerling centraal staat. Jolles beschrijft hoe belangrijk het is om zowel cognitieve als sociaal-emotionele als handelingsvaardigheden van leerlingen op school te stimuleren om zo alle structuren in het brein te stimuleren. Al deze 'orgaantjes' (zoals hij dat noemt) moeten met elkaar verbonden worden om goed te functioneren. Zo is een leerling op het klimrek tijdens de pauze veel aan het leren: doorzetten, balans, frustratie aankunnen, samenwerken, verbeelding, ruimtelijk inzicht enz. Dit is allemaal nodig om sterke netwerken in het brein te ontwikkelen waar andere, meer cognitieve kennis, aan kan haken. Ruimtelijk inzicht heb je bij wiskunde ook weer nodig.

Recente maatschappelijke ontwikkelingen zijn steeds meer gericht op het bevorderen van zelfmanagement en eigen verantwoordelijkheid van mensen. Met de komst van passend onderwijs wordt meer en meer een beroep gedaan op het bevorderen van zelfstandigheid en eigen regie van leerlingen. Uit wetenschappelijk onderzoek komt naar voren dat zelfregulatie en het vermogen om het gedrag flexibel te sturen wordt gezien als belangrijke voorwaarde voor zelfstandigheid (Tangney, 2004). Uit onderzoek bij jongeren wordt duidelijk dat de hersengebieden die verantwoordelijk zijn voor zelfregulatie nog in ontwikkeling zijn tot in de adolescentie (Crone & Dahl, 2012). Zelfregulerend vermogen ontwikkelt zich

in de interactie met belangrijke volwassenen (Cecil et al., 2012) waarbij vooral die interacties die ondersteunend zijn bij de ontwikkeling van autonomie (in plaats van ondermijnen of controleren) belangrijk lijken (Finkenauer et al., 2005, Willemsen et al., 2009).

Hoe ontwikkel je regie?

Je zorgt dat je erachter loopt (en soms is dat in gedachten), maar het kind moet zelf lopen en leren te beslissen wanneer en hoe het verder kan (zelf de regie nemen).

Toen mijn oudste dochter een puber was, was mijn sterkste verlangen om haar te pas en te onpas wijze raad te geven. In die periode heb ik vooral geleerd op mijn tong te bijten, te vertrouwen op haar vermogen zelf beslissingen te nemen en haar recht te geven op haar eigen ervaringen, hoe pijnlijk soms ook. Ik moest haar laten merken dat ik er was wanneer het nodig was, maar niet te snel iets vinden van wat zij deed of voorspellen hoe het zou aflopen.

Een van de belangrijkste uitdagingen voor jonge mensen is misschien wel het ontwikkelen van zelfregulerend vermogen. Dit is het vermogen om te weten wat je voelt, te weten wat dat gevoel betekent om te kunnen doen wat je wilt doen om te bereiken wat je wilt bereiken.

Eigenlijk zijn alle ouders en opvoeders vanaf het moment dat ze hun kind in de armen houden bezig hun kind te leren worden wie ze zijn. Door het kind liefde te geven, goed naar het kind te kijken, te luisteren en te verwoorden wat het kind doet en wil, maken ouders hun kinderen er stapje voor stapje van bewust dat ze zelf iemand zijn – iemand met ervaringen, een eigen wil en mogelijkheden om te handelen en daarmee invloed uit te oefenen op zijn gedrag en omgeving.

Van nature zijn kinderen nieuwsgierig. Vanaf het moment dat ze geboren worden uiten ze hun verlangen naar nieuwe ervaringen. Het gedrag van een baby wordt vooral gedreven door een verlangen naar intimiteit en aanraking. Zonder aanraking en liefde kunnen kinderen zich niet goed ontwikkelen. Kinderen hebben aandacht en liefde nodig. Zo zal een geliefd kind dat gezien wordt en waarmee gepraat en gespeeld wordt, ervaren dat het een eigen binnenwereld heeft. Doordat de omgeving reageert op de stem of het gedrag van het kind merkt het kind dat het gezien wordt en dus zelf bestaat en ertoe doet.

Naarmate kinderen ouder worden vinden ze andere dingen belangrijk. Lief gevonden worden door de juf, je zin krijgen, stoer zijn, het zelf weten, vrienden maken, uitgaan, chillen op het plein. De verlangens van jonge mensen veranderen steeds. Het verlangen naar nieuwe ervaringen is vaak hevig en kinderen bedenken voortdurend wegen om te bereiken wat ze willen. Zo zullen pubers die erbij willen horen alles doen wat in hun vermogen ligt om net als de anderen uit de klas in die perfecte outfit mee te gaan naar dat coole feest. Ze zetten hun hele vermogen in om dat te bereiken. En het is ook belangrijk dat ze dat doen, omdat ze zo leren hun eigen vaardigheden te ontwikkelen. Voor leraren is het vaak lastig om niet alleen naar het gedrag of de gevolgen of gevaren daarvan te kijken, maar ook te kijken naar wat de leerling nu eigenlijk aan het leren is. Welke belangrijke vaardigheden die leerlingen moeten leren, liggen onder dat soms onbegrijpelijke gedrag dat ze vertonen? Hoe ontwikkelt dat zelfregulerend vermogen zich nu eigenlijk? En hoe ben je als leraar van invloed op het ontwikkelen van die zelfregulerende vermogens?

Wat zijn regiefuncties?

Gedurende je leven ontwikkel je zogenaamde regiefuncties. Regiefuncties liggen onder gedrag en vormen het vermogen om je gedrag en emotie te kunnen reguleren en te worden wie je bent of wilt zijn. Gedrag wordt gezien als een uiting van het oefenen met die functies. Ze zorgen ervoor dat je van invloed bent op je eigen (leer)gedrag en relaties kunt aangaan. Wanneer een of meer van die functies zich niet goed ontwikkelen, kan dat zich in de klas uiten in storend of teruggetrokken gedrag.

De ontwikkeling van regiefuncties gebeurt in een samenspel met aanleg en omgevingsfactoren. Zo kunnen belangrijke voorbeeldfiguren in je omgeving een model zijn en je leren hoe je kunt omgaan met een conflict en laten zien hoe je rustig blijft op zo'n moment. Wanneer een leerling dat vaak heeft gezien en geoefend, ontwikkelt hij zelfcontrole. Het is vooral belangrijk leerlingen te leren zelf inzicht te krijgen in de betekenis van hun gedrag en zelf te verwoorden wat ze zouden willen leren. Ook is het nodig hen in de gelegenheid te stellen situaties zelf aan te gaan en te oefenen met zaken die ze moeilijk vinden. Juist als leerlingen het moeilijk vinden regie te nemen en bijvoorbeeld storend gedrag gaan vertonen leggen wij hen vaak allerlei beperkingen op. Bij angstige leerlingen zijn we weer geneigd hen te gaan beschermen. Onbedoeld geven wij deze leerlingen

de boodschap dat wij er niet op vertrouwen dat ze zelf de situatie aankunnen of het kunnen leren. Hetzelfde gebeurt vaak bij leraren die een moeilijke klas hebben of het even moeilijk hebben en even niet weten hoe te handelen. Ook dan is het geven van vertrouwen, het bieden van perspectief en samen doelen stellen met een leidinggevende, nodig.

De manier waarop je omgaat met de leerling en een relatie met de leerling aangaat zegt veel over hoe je over de leerling en zijn mogelijkheden denkt. Hoe je over de leerling denkt is van invloed op zijn zelfbeeld en dat is weer van invloed op de ontwikkeling van allerlei andere regiefuncties. Wanneer een leerling gelooft dat hij belangrijk is, dat hij dingen kan en mag leren of dat hij de tijd mag nemen om te leren onder woorden te brengen wat hij voelt, zal dat van invloed zijn op de pogingen die hij doet om te experimenteren met gedrag. Om te durven experimenteren met gedrag heb je zelfvertrouwen nodig en het vertrouwen van je omgeving dat je ertoe doet en zaken mag leren of talent hebt om iets te maken. Zo hangt de ontwikkeling van regiefuncties met veel factoren samen. Als leraar weet je niet precies welk samenspel zich precies in de leerling afspeelt, maar je weet wel dat de leerling vertrouwen nodig heeft.

In hoofdstuk 3 worden de regiefuncties uitgebreid beschreven. Regiefuncties heb je nodig om je te kunnen redden in de maatschappij en gezonde relaties met anderen te kunnen aangaan. Ze zijn nodig om meerdere dingen tegelijk te kunnen doen (zoals klimmen en vooruitkijken), duidelijk te maken wat je wilt en invloed uit te oefenen op je gedrag. Ze zijn nodig om perspectief te kunnen nemen, te kunnen denken, samen te werken en beslissingen te nemen, emotie en gedrag te reguleren, te begrijpen wat jijzelf en anderen voelen en willen. Ze vertonen samenhang met de vaardigheden die Jolles noemt, maar ook met de copingmechanismen uit de leertheorie, de egofuncties uit de psychodynamica en de executieve functies van Dawson en Guare (2010) die mooi zijn beschreven door Smidts & Huizinga (2012). Ook vertonen ze samenhang met de zogenaamde 21e-eeuwse vaardigheden die nodig zijn bij het zelfregulerend en oplossend vermogen van leerlingen. De benaming 'regiefuncties' heeft als doel er overkoepelende, herkenbare en daarmee breed toepasbare concepten van te maken en te laten zien dat deze functies ervoor zorgen dat je regie kunt nemen en kunt worden wie je bent of wilt zijn.

De zeven regiefuncties zijn:

1 taal (communicatie en verbeelding)

2 geheugen

3 perceptie (het beeld van jezelf en de buitenwereld)

4 motoriek

5 zelfcontrole (het vermogen om impulsen te reguleren)

6 geweten (het vermogen rekening te houden met (de grenzen) van anderen)

7 oriëntatie in tijd en ruimte

Doelgericht aan de slag met de leerling

Om in één oogopslag te kunnen zien welke vaardigheden een leerling moet ontwikkelen om regie over zijn leerproces te kunnen nemen is een mindmap met de zeven regiefuncties op hanteerbare en beeldende wijze uiteengezet (zie hoofdstuk 5). Per functie wordt beschreven aan welke doelen gewerkt kan worden om deze functie zo sterk mogelijk te laten worden. Zo kunnen zowel leraren en leerlingen samen in gesprek gaan over de te ontwikkelen vaardigheden.

Bij de regiefunctie taal bijvoorbeeld staan doelen geformuleerd als:

Ik kan aangeven wat ik wil

Ik kan verwoorden wat ik voel

Ik kan om hulp vragen

Bij de regiefunctie zelfcontrole kunnen de volgende doelen aan de orde komen:

Ik merk op wanneer ik druk word

Ik wacht tot ik de beurt krijg

Ik kan zelf aan een opdracht beginnen

De geformuleerde doelen zijn onuitputtelijk en de mindmap beoogt dan ook niet volledig te zijn maar een indicatie te geven van mogelijke doelen. Het belangrijkste is dat de leerling zelf leert aan te geven waar hij aan gaat werken, en niet dat anderen bedenken welk gedrag hij zou moeten vertonen of waar hij bij geholpen gaat worden. Samen met de leraar of leerlingbegeleiders binnen de school wordt met de leerling besproken waar hij aan wil werken. Hierbij zijn kleine stappen grote stappen. Beter is het één doel te formuleren waar gericht aan gewerkt wordt dan te veel doelen te stellen en het overzicht te verliezen. Succeservaringen zijn van invloed op het algehele welbevinden van de leerling en versterken regie op meerdere fronten.

Tijdens sommige leerlinggesprekken pak ik je mindmap er bij en laat ik leerlingen vertellen aan de hand van je mindmap waar ze zich zouden willen ontwikkelen of waar ze hulp bij zouden willen. Keer op keer pikken leerlingen er waardevolle onderwerpen uit en ontstaan er goede gesprekken over ontwikkelpunten.

Ernst, docent Hermann Wesselink College Amstelveen

Hoe ontwikkel je regiefuncties en hoe kun je ze versterken?

Iedereen ontwikkelt regiefuncties tijdens zijn leven. Dat gebeurt vanzelf vanaf de dag dat je wordt geboren. Ouders doen van nature wat nodig is om kinderen te regiefuncties te leren en hun gedrag te reguleren. Wanneer dat misgaat omdat ouders weinig beschikbaar zijn of niet zo goed weten hoe ze hun kinderen het beste kunnen opvoeden, of wanneer het kind een fel temperament heeft, kunnen er patronen of opvoedingsmechanismen ontstaan die de ontwikkeling van regie van kinderen in de weg staat. Soms krijgen kinderen dan gedragsproblemen op school omdat ze het moeilijk vinden te luisteren naar de omgeving, rekening te houden met anderen of rustig aan het werk te gaan. Wanneer een bepaalde regiefunctie zich niet goed ontwikkelt kan ook psychopathologie ontstaan. Zo zie je bij leerlingen met een zwakkere zelfcontrole bijvoorbeeld dat ze de classificatie ADHD krijgen, maar hiermee is nog niet verklaard wat er aan de hand is. Wanneer de omgeving het gedrag van de leerling storend vindt, kan ook het zelfbeeld van de leerling aangetast worden en daarmee de regiefunctie perceptie. Wanneer een leerling gewend is te denken dat hij toch maar lastig is of het toch niet kan leren, is dit van invloed op zijn vermogen regie te nemen over zijn gedrag en zich gezond te ontwikkelen. Door doelgericht aan de gang te gaan met de leerling en bepaalde regiefuncties te versterken vergroot je zijn zelfvertrouwen en voorkom je dat de gedragsproblematiek verergert. Regie versterk je door samen met de leerling aan doelgedrag te werken en als leraar bewust na te denken op welke manier de relatie met deze leerling vorm krijgt. Soms heeft een leerling het dan nodig dat je meer aandacht geeft en nadrukkelijk laat merken dat je hem ziet, of wat vaker benoemt wat hij aan het leren is door de doelen te noemen of gerichte feedback te geven wanneer je ziet dat hij probeert om wat rustiger te reageren op andere leerlingen in de klas.

Alle leerlingen verdienen het dat hun pogingen opgemerkt worden. De ontwikkeling van regiefuncties en sociaal-emotioneel gedrag verloopt via ontwikkelingsfasen. Afhankelijk van de ontwikkelingsfase is de beleving van leerlingen

van zichzelf en de wereld om hen heen weer anders. Ook als leraar is het goed je bewust te zijn van deze fasen omdat ze van invloed zijn op het functioneren van de klas. In hoofdstuk 4 komen deze dan ook uitgebreid aan bod.

Waarom zijn leraren zo belangrijk? De relatie als voorwaarde voor ontwikkeling

Marzano e.a. (2008, 2010) hebben onderzocht hoeveel invloed de leraar eigenlijk heeft. Zij stellen dat een juiste pedagogische aanpak een voorwaarde is om tot leren te komen. De klas op een alerte manier volgen, samen regels en verwachtingen opstellen, erkenning van behoeften van leerlingen, belonen en mild straffen en een goede relatie tussen de leraar en leerlingen zijn de belangrijkste strategieën die van invloed zijn op gedrag van leerlingen in de klas. Verder heeft hij ook onderzocht welke didactische strategieën werkzaam zijn om een zo hoog mogelijke leeropbrengst te behalen. Ook hiervoor geldt dat de werkzaamheid daarvan samenhangt met de pedagogische relatie die de leraar als basis neerzet in de klas. Hoeveel invloed je exact hebt als leraar is wellicht niet zo'n relevante vraag. Dat weet je niet precies. Iedere leraar is anders en elke leerling ook. Je weet niet precies wanneer een leerling het aankan om iets nieuws te leren of hoe lang het duurt voordat hij zich bepaalde kennis eigengemaakt heeft. Wat je wel weet is dat je van invloed bent. Al is dat soms op een moment dat je het al lang niet meer verwacht. Het blijft belangrijk om aanwezig, betrouwbaar en doelgericht te blijven, want dat hebben alle leerlingen het meest nodig en zo creëer je de voorwaarde om beweging en groei mogelijk te maken. Ook die van jezelf.

Op een basisschool in groep 6 waar ik observeer en de leraar coach omdat de leerlingen het moeilijk vinden hun aandacht bij de instructie te houden, komt een 10-jarig meisje na afloop van de les naar de lerares gelopen. 'Merkt u dat ik vandaag niet door u heen gepraat heb? Ik heb echt mijn best gedaan.' 'Inderdaad viel het me al op Isa, hoe heb je dat gedaan?' 'Ik weet het niet zeker juf, maar vanmorgen heb ik het me voorgenomen en ik hoopte al dat u het zag.'

Er is zowel betrokkenheid als afstand nodig om te kunnen zien wat leerlingen aan het leren zijn en om iedereen tot zijn recht te laten komen. Betrokkenheid om een waarachtige relatie met leerlingen aan te gaan, en afstand om een zinvolle relatie

aan te gaan waarbij de focus blijft op de ontwikkeling van de ander. Ik noem dat een *onderwijskundig zinvolle relatie*. Deze relatie is niet bedoeld om vriendschappen aan te gaan maar om groei mogelijk te maken. Deze alerte houding van afstand en betrokkenheid vraagt van de leraar ook dat hij zich bewust is van wat er in hemzelf afspeelt. Wat gebeurt er met zijn eigen emoties of waarden wanneer een leerling een afkeurende blik heeft of niet meewerkt? Een bewuste basishouding vereist ook een bewustzijn van jezelf. Voor de klas ben je zowel jezelf als professional, en de balans tussen die twee is belangrijk om evenwichtig en vitaal te blijven. Jezelf zijn om goed te blijven voelen wat er gebeurt in de klas, te weten wat jij belangrijk vindt en echt contact te maken, en een professional zijn om te weten wat nodig is en hoe je het beste kunt handelen. In de hoofdstukken 5 en 6 wordt verder ingegaan op het belang van een basishouding die het volgen van de ontwikkelingen in de klas mogelijk maakt.

In een vierde klas van de vmboschool waar ik werk geef ik een training over gedrag. Op een voor mij onverwacht moment roept een jongen door de klas dat ik me niet met hen mag bemoeien en dat alleen God zijn gedrag mag veranderen. Hij kijkt me fel aan en heeft betraande ogen. Andere jongens gaan bij hem staan. Ik weet even niet wat te doen, ik merk dat ik ervan schrik en zijn reactie niet had verwacht. Ik probeer te zeggen dat alleen hij zichzelf kan veranderen maar hij luistert niet en wendt zich van mij af. Ik kijk naar mijn collega wat hij doet. ‘Zullen we even rustig gaan zitten?’ vraag ik. ‘Iedereen moet kunnen zeggen wat hij wil, en ik wil hier even over nadenken.’

Alle leerlingen komen naar school om mee te doen, erbij te horen en zaken te leren. Ook getraumatiseerde leerlingen, leerlingen met weinig zelfcontrole en leerlingen met een angststoornis. Iedereen heeft het nodig om gezien te worden, begrensd te worden als dat nodig is, gerichte feedback en het vertrouwen te krijgen dat je belangrijk bent en dingen kunt en mag leren. Een goede leraar is een leraar die alle leerlingen ziet en hen een zinvolle relatie aanbiedt waarin zij zichzelf mogen zijn, maar waarin ook eisen worden gesteld, in verbondenheid en gericht op perspectief. Om deze relatie te concretiseren en bewust te kunnen inzetten bij vraagstukken van leerlingen of een klas introduceer ik de vijf bouwstenen van een onderwijskundig zinvolle relatie. Deze zijn geïnspireerd door het gedachtegoed van Truus Bakker (2004) die zich bezighoudt met hechting en relaties in de kinder-

tijd. Zij tracht met het bewust inzetten van deze bouwstenen verstoorde hechtingsrelaties te herstellen en helpt ouders om via de bouwstenen relaties met hun (adoptie- of pleeg-)kinderen op te bouwen.

De vijf bouwstenen van een onderwijskundig zinvolle relatie zien er als volgt uit:

- 1 basisveiligheid: zien en acceptatie
- 2 doelgericht zijn; afstemmen en begrenzen
- 3 zelfvertrouwen bevorderen
- 4 onafhankelijkheid bevorderen
- 5 eigenheid, creativiteit en uniciteit bevorderen

Differentiëren betekent in dit verband dat je met afstand kunt kijken naar je klas of naar individuele leerlingen en je afvraagt wat ze van jou nodig hebben om het ontwikkelingsproces zo goed mogelijk te ondersteunen. De bouwstenen van een zinvolle relatie kunnen de leraar helpen om bewust na te denken wat de klas vraagt. Soms vraagt het gedrag van een leerling of een klas een bewuste en speciale aanpak. Het is dan van belang om de relatie extra kracht bij te zetten. Het is hier niet de bedoeling om iets heel anders te doen dan past bij de professie van de leraar, maar om juist de relatie bewust te intensiveren en na te denken hoe de invloed op het proces van de klas of leerling versterkt kan worden. Dit kan door een bepaalde bouwsteen van de relatie sterker in te zetten.

De bouwstenen van de hechting zijn vertaald naar bouwstenen van een relatie die het mogelijk maakt om je in veiligheid en vertrouwen te kunnen ontwikkelen. Gaandeweg zijn ze doorontwikkeld en hebben allerlei wetenschappelijke inzichten en praktijkervaringen ertoe geleid dat de bouwstenen in hun huidige vorm en structuur toepasbaar zijn bij alle relaties en systemen in organisaties die verandering, groei en ontwikkeling doormaken. Zo heeft elke leerling deze relatie nodig in contact met de leraar of tijdens een gesprek maar moeten de bouwstenen ook staan op het niveau van de klas en in de school. Ook leraren en teamleiders hebben deze relatie nodig om gezien te worden, lerend, eigenaar en doelgericht te blijven en dus regie te kunnen geven en nemen. De bouwstenen vormen een leidraad voor handelen in alle relaties die gericht zijn op de ontwikkeling van een ander. Ze zijn te gebruiken in gesprekken met kinderen, jongeren en hun ouders, maar ook met professionals. Overal waar de ontwikkeling en het bieden van perspectief een doel is, bieden deze bouwstenen een handvat. De bouwstenen helpen om een goede band te houden en gericht te blijven op de vaardigheden die de ander

aan het ontwikkelen is, zelfs in turbulente tijden. Ook bieden ze een handvat voor collegiale consultatie, methodisch werken in het onderwijs, jeugdzorg of andere organisaties. Een basishouding gericht op het waardegericht sturing geven en het versterken van ontwikkeling en regie op elk niveau van de school. Een integrale aanpak is hierbij belangrijk. In hoofdstuk 6 wordt deze relatie nader beschreven en uitgewerkt.

Een goede leraar is onbetaalbaar

Om regiefuncties te kunnen ontwikkelen heb je een omgeving nodig die is afgestemd op wat je nodig hebt en erop vertrouwt dat je veel kunt en mag leren, en leraren zijn daar voortdurend mee bezig. Een goede relatie met een leraar is het beste wat een kind kan overkomen, zeg ik wel eens in mijn enthousiasme. Op school is dat volgens mij ook zo. Leraren hebben een enorme invloed op het zelfbeeld en zelfvertrouwen van leerlingen. Zeker wanneer leerlingen het hard nodig hebben omdat het thuis niet goed gaat of omdat ze moeite hebben met zelfcontrole of begrijpend lezen. In de klas worden er voortdurend eisen aan leerlingen gesteld. Hoe je ook in je vel zit, je moet toch aan de slag met rekenen en samenwerken met die jongen waar je nog boos op bent. Een leraar die erkent en ziet hoe knap dat is, en weet wat je daar allemaal van leert, is van onschatbare waarde.

Toby (14 jaar met de classificatie autisme): ‘Maar meneer, ik kan toch helemaal niet naar het mbo als ik autistisch ben? Daar moet je toch alles zelf doen?’ ‘Natuurlijk kun je dat, zeker als je het echt wilt. En ik ga jou helpen bedenken wat je daarvoor nog zou moeten leren. En overal zijn er weer leraren die jou verder willen helpen.’

Kinderen en jongeren in ontwikkeling durven nieuwe situaties aan te gaan als ze weten dat er volwassenen zijn die achter hen staan. Achter hen staan doe je door leerlingen onvoorwaardelijk te vertrouwen, te accepteren en niet meteen te oordelen wanneer ze fouten maken of onhandige dingen doen, maar te blijven luisteren en mee te denken. Dit is waarom de leraar zo belangrijk is. Een leraar die kijkt naar zijn leerlingen en in hen gelooft kan een groot verschil maken. Een goede relatie met een leraar helpt leerlingen om te leren gezonde relaties aan te gaan met anderen. Door aan te sluiten bij de beleving en mogelijkheden van leerlingen zorgt de leraar voor een omgeving waar het mogelijk is jezelf te laten

zien, te leren en te groeien. Goed en passend onderwijs sluit aan bij alle leerlingen en zou erop gericht moeten zijn het zelfregulerende vermogen van leerlingen te versterken. Hiervoor hebben leerlingen ruimte nodig om te experimenteren met gedrag en hun creativiteit, en een leraar die een beroep doet op hun lerende vermogen. Leerlingen voelen zich op school vooral veilig omdat ze gezien worden; niet altijd omdat er wordt ingegrepen. Marzano noemt dat de mentale instelling van de leraar. Dit houdt in dat de leraar een alertheid ontwikkelt die maakt dat hij voortdurend weet wat er in de klas speelt en dat hij daarbij bewust de controle houdt over zijn eigen gedachten en gevoelens bij het reageren op storend gedrag van leerlingen. Volgens Marzano is het pedagogisch handelen en het klassenmanagement essentieel voor het verbeteren van gedrag en motivatie van leerlingen. En leraren kunnen dat leren. Dat betekent niet dat er geen grenzen nodig zijn. Door gedrag van leerlingen te begrenzen en aan te geven wat je van hen verwacht gaan ze experimenteren met ander gedrag.

Eigenlijk hebben alle mensen goede relaties met hun omgeving nodig om tot bloei te komen. Gezien worden door anderen en vertrouwen krijgen, weten wat je omgeving van jou verwacht, maakt dat je nieuwe dingen durft uit te proberen. En daar leer je het meest van.

Uit onderzoek is al vaak gebleken dat een goede relatie tussen leraar en leerling een positief effect heeft op de sociaal-emotionele ontwikkeling, ook als het gaat om leerlingen met bepaalde problematiek. De problemen worden vaak erger wanneer er geen goede relatie met de leraar bestaat. Ook in onderzoek in de jeugdzorg is herhaaldelijk aangetoond dat een goede relatie met een behandelaar of beroepsmatige opvoeder een positief effect heeft op de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Aspecten als empathie, energiek en opgewekt zijn en wijze van kennisoverdracht zijn hierbij belangrijk (Van der Ploeg, 2011).

Een pedagogisch klimaat in de klas waar de relatie met de leraar gekenmerkt wordt door een basishouding gericht op vertrouwen en perspectief (jij kunt het leren) maakt mogelijk dat leerlingen zichzelf kunnen zijn en worden, en dat is waar leraren goed in zijn. Ongeacht welk gedrag de leerling heeft, een goede relatie met de leraar, vertrouwen en goed en passend onderwijs is altijd het beste antwoord. De leraar kan met zijn kennis over groepsprocessen en leren het beste in de leerling naar boven halen.

Hoe doe je dat? Je bent vooral van invloed op anderen door wie je bent en hoe je handelt. Leraren denken soms dat ze geen invloed meer hebben op een leerling en voelen zich dan onmachtig of hebben het idee dat ze falen. Toch blijf je altijd belangrijk voor een leerling. Misschien gebeurt er niet meteen wat je verwacht of wilt, maar invloed heb je. En daarom is het belangrijk om te weten hoe je van invloed bent en te blijven bedenken hoe je reageert en wat je doet in moeilijke situaties, wanneer je maar moeizaam contact krijgt met die ene leerling of de klas in zwaar zwaar verkeert en er veel wordt gepest, bijvoorbeeld. Ook dan blijft het nodig wat jouw leerlingen doen en de bedoeling die ze daarmee hebben, te zien en te volgen.

Hoe kun je de ontwikkeling van jouw leerlingen ondersteunen in de hectiek van de dag of in een volle klas? Hoe blijf je aansluiten? Weten wie je bent, vertrouwen geven en vragen stellen. Door vragen te stellen kun je leerlingen voortdurend betrekken bij het proces in de klas en kun je checken of je nog aansluit bij wat zij nodig hebben. Je kunt leerlingen ook leren aan te geven wanneer je te veel of te weinig van hen vraagt of wanneer ze een andere didactiek nodig hebben of niet goed weten hoe ze kunnen samenwerken.

Wat is zinvol ingrijpen?

Hoe kun je zo handelen dat je het zelfvertrouwen en de zelfstandigheid van de leerling versterkt? Om hier goed antwoord op te kunnen geven is het nodig dat je als leraar weet welke waarden en daarmee samenhangende gedragsregels belangrijk worden gevonden in de school en in de klas. Deze hangen samen met de ontwikkelingsfasen en leerdoelen van leerlingen. Ingrijpen is zinvol als er een leermoment van gemaakt kan worden of wanneer de veiligheid in de klas erdoor wordt hersteld.

In groep 5 op een basisschool in Rotterdam geef ik samen met de leraar een training met als doel de aandacht van de leerlingen te versterken op overgangsmomenten. Tijdens de oefening *Robotje*, waarbij alle leerlingen hun ogen sluiten, stoot een vrij angstig meisje per ongeluk met haar arm tegen het gezicht van een impulsief jongetje. ‘Kijk uit, trut!’ roept hij door de klas. De klas kijkt verschrikt op. Bij het meisje staan de tranen in de ogen. Ook het jongetje schrikt van zijn eigen reactie en kruipt onder de tafel. De leraar glimlacht naar het meisje en vraagt of

ze heeft gemerkt wat er is gebeurt. Ze vraagt het meisje of het met haar gaat. De jongen vraagt ze op te staan. Wanneer hij blijft zitten zegt ze dat er in deze klas geen lelijke dingen tegen elkaar mogen worden gezegd en dat ze hem er straks even over wil spreken. Ze zegt hem dat hij weer mee kan doen als hij zeker weet dat het niet weer gebeurt. Dan vraagt ze de klas of zij hun ogen weer dicht durven en willen doen. [eigen ervaring auteur]

Om zelfstandigheid van leerlingen te versterken is het ook nodig dat je belangrijke principes kent die een goede instructie voor alle leerlingen mogelijk maken. Differentiëren tussen leerlingen op niveau, tempo en manier van informatieverwerking is belangrijk, net zoals het werken met een instructiemodel waarbij lesdoelen helder zijn. Voor gedrag werkt het eigenlijk hetzelfde. Ook het leren van doelen die samenhangen met regie kunnen nemen, zoals bij samenwerking bijvoorbeeld, vraagt dat je doelen stelt die leerlingen op hun eigen manier en in hun eigen tempo kunnen halen. Alle leerlingen hebben instructie en gerichte feedback nodig, ook de zeer begaafden.

Wat je ziet is wat je krijgt, of: wat je zaait, oogst je

Het inspireert mij telkens weer om met een frisse blik naar gedrag van kinderen en jongeren te kijken. Wanneer je met andere ogen kijkt, leer je ook de leerling in ontwikkeling om anders naar zichzelf te kijken. Spelen met mentale modellen noem ik dat. Zo kan een leerling die thuis het gevoel heeft niet zo belangrijk te zijn, in de klas plotseling een hele andere rol hebben: van iemand die anderen helpt, bijvoorbeeld. Dat maakt dat leerlingen flexibel worden en leren nadenken over zichzelf en wie ze eigenlijk zijn. Leerlingen hebben geen vaststaand zelf: vaak laten ze bij hun oma ander gedrag zien dan op de voetbalvereniging. Je bent iemand in relatie tot een ander en je leert van iedereen andere dingen. Zoek naar wat jouw relatie met het kind kan betekenen. Vraag het na. Hoe zien jouw leerlingen jou? We weten we dat gezonde relaties belangrijk zijn en een verstoorde ontwikkeling kunnen voorkomen. Ze helpen om je goed te ontwikkelen en je talenten te durven benutten.

De bouwstenen van een onderwijskundig zinvolle relatie dragen bij aan een veilig pedagogisch klimaat in de klas. Afhankelijk van wat een leerling of klas nodig heeft kan de leraar of docent sterker inzetten op bepaalde bouwstenen. Zo kan aan de

onderwijsbehoefte van alle leerlingen tegemoet gekomen worden op eenzelfde en heldere manier. Bij leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte zullen bepaalde bouwstenen steviger moeten worden neergezet. Hier wordt dus niet anders met leerlingen omgegaan, maar wel bewuster. Vanaf hoofdstuk 6 wordt aan de hand van voorbeelden geïllustreerd hoe de bouwstenen ingezet kunnen worden.

Doelgericht regie versterken

Samen doelen stellen en een veilige relatie met de leerling neerzetten is een essentiële combinatie. Het is namelijk de relatie, bewust gebaseerd op wat de leerling op dit moment van jou als leraar nodig heeft, die het voor de leerling mogelijk maakt om aan de doelen te werken. Dat kan alleen in een klas waar de vijf bouwstenen van een onderwijskundig zinvolle relatie overeind staan. Zo kan de leraar de entiteit die de klas als het ware is, sturing geven en veiligheid voor alle leerlingen waarborgen. Ook kun je de regie van de klas als geheel versterken door goed te observeren welk proces de klas nu doormaakt, aan welke gedragsdoelen de leerlingen zouden kunnen werken en wat zij van de leraar in de relatie nodig hebben.

Bij individuele leerlingen kunnen er accentverschillen zijn in de manier waarop de relatie neergezet wordt, maar in de kern is deze voor elke leerling dezelfde. Zo kun je bij een sterk getraumatiseerd kind of een gevluchte leerling het accent op de eerste bouwsteen – acceptatie en basisveiligheid – leggen, omdat dat de eerste prioriteit heeft voor deze leerling. Een bijzonder talentvolle leerling die een enorme groeispurt op cognitief niveau doormaakt, kan het nodig hebben dat je de vijfde bouwsteen – eigenheid en creativiteit – sterker inzet.

Een bewuste en doelgerichte basishouding tijdens gesprekken met leerlingen helpt om leerlingen zelf verantwoordelijkheid te geven in het gesprek en hen bewust te maken van wat ze zelf willen leren. Deze basishouding geef je vorm door de leerling te erkennen, gezamenlijk doelen te stellen; gerichte feedback te geven en vragen te stellen die de regie van de leerling versterken. Het gaat hier om vragen die ervoor zorgen dat de leerling zelf leert nadenken over zijn gedrag en leert formuleren wat hij zelf zou willen leren en welke stappen hij daarvoor zou kunnen zetten. In hoofdstuk 9 wordt dieper ingegaan op het voeren van een zinvol gesprek met leerlingen. Ook hierbij is het belangrijk de vijf bouwstenen overeind

te houden en kleine stappen te formuleren. Wat de leraar vervolgens kan doen in de klas om de leerling te helpen, wordt samen besproken.

Leerlingen kunnen van jongs af aan zelf goed aangeven wat voor hen belangrijk is om te leren. Met de mindmap kun je samen met de leerling bespreken wat belangrijke leerdoelen zijn. Zo geef je de leerling de kans zelf verantwoordelijkheid te nemen over zijn eigen leerproces en blijf je aansluiten bij wat de leerling aankan. Wanneer je het idee hebt dat leerlingen te grote stappen of doelen formuleren, help je hen door vragen te stellen deze delen kleiner en haalbaar te maken.

Wanneer dat nodig is kunnen afspraken om een bepaalde regiefunctie van een leerling te versterken in een plan worden opgenomen. Het is dan het meest effectief wanneer er door iedereen in de gouden driehoek school-ouders-leerling aan dezelfde doelen gewerkt wordt. Door samen te werken met ouders, gebruik te maken van hun deskundigheid en samen doelen te stellen wordt de verantwoordelijkheid gedeeld en wordt de invloed op de leerling groter. In sommige gevallen kan ook de jeugdhulpverlening aan dezelfde doelen werken en wordt de effectiviteit nog groter. In hoofdstuk 8 wordt een model hiervoor besproken. Dit model kan als basis voor een persoonlijk ontwikkelingsplan (POP) van leerlingen dienen en een uitgangspunt zijn bij de leerlingbespreking.

In hoofdstuk 10 wordt een hoofdstuk gewijd aan de ontwikkeling van spel en verbeelding en het vermogen van leerlingen om regie te ontwikkelen. Door kunstvakken en spel in het onderwijs een structurele plek te geven en aan te sluiten bij ontwikkelingstaken en onderwijsdoelen van leerlingen, wordt aangesloten bij de behoefte van leerlingen aan nieuwe ervaringen en creativiteit. Alle regiefuncties worden aangesproken bij creatieve vakken. Leerlingen leren out of the box te denken en handelen, perspectief te nemen, oplossingen te bedenken, hun verbeelding te gebruiken bij vraagstukken, samen te werken, een idee tot uitdrukking te brengen en flexibel te denken. Ze leren schakelen tussen een idee en het uitvoeren daarvan, hun motoriek in te zetten en betekenis te geven. In het laatste hoofdstuk wordt uiteengezet hoe kunst en spel kunnen bijdragen aan een gezonde ontwikkeling van regie en talent van leerlingen op een manier die aansluit bij hun belevingswereld.